

УДК 316.7:392]:393:388(=161.2).3](477)
DOI 10.32461/2226-3209.2.2024.308285

Цитування:

Охримович В. О. Симбіозні форми соціокультурної комунікації та комеморації XXI століття: вплив штучного інтелекту. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2. С. 83–88.

*Охримович Вікторія Олександрівна,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0009-0005-9654-1120>
dkr3123vokhrymovych@dakkkim.edu.ua*

Okhrymovych V. (2024). Symbiotic Forms of Socio-Cultural Communication and Commemoration in the XXI Century: Influence of Artificial Intelligence. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 83–88 [in Ukrainian].

СИМБІОЗНІ ФОРМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА КОМЕМОРАЦІЇ XXI СТОЛІТТЯ: ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Мета роботи статті полягає в культурологічному дослідженні специфіки процесів віртуальної комунікації та комеморації, що виникають на основі взаємодії людини та штучного інтелекту в дигітальному просторі культури XXI століття. **Методологія дослідження** спирається на принципи міждисциплінарності, поєднує культурологічний, історичний та психологічний методи аналізу, що дозволяє глибше зрозуміти різні аспекти впливу штучного інтелекту на трансформацію комунікативних моделей культури доби інтернет-технологій. **Наукова новизна.** З огляду на появу численних культурних, креативних, дозвіллевих практик, пов'язаних з використанням цифрових інструментів штучного інтелекту, у статті вперше проаналізовано способи й специфіку комеморації, з використанням створення цифрових копій померлих осіб на основні інструментів штучного інтелекту, що розглядаються в контексті нової комунікативної парадигми дигітальної культури XXI століття. У **висновках** констатовано, що з культурологічного погляду циркулювання в дигітальному просторі культури цифрових копій померлих осіб, що постали на ґрунті технологічного прогресу, естетичних та соціокультурних запитів суспільства, звертається до категорії симулякрів та формує прецеденти соціокультурного впливу на навколишнє середовище та саму людину.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова копія людини, симулякр, віртуальна комунікація, соціокультурна комунікація, культура пам'яті, меморіалізація, комеморативні проекти, українські звичаї та вірування, культ предків.

Okhrymovych Viktoriia, Postgraduate Student, Department of Creative Cultural Industries, National Academy of Culture and Arts Management

Symbiotic Forms of Socio-Cultural Communication and Commemoration in the XXI Century: Influence of Artificial Intelligence

The purpose of this article is to conduct cultural research of the specifics of the processes of virtual communication and commemoration that arise from the interaction between individual and artificial intelligence in the digital space of culture in the XXI century. **The research methodology** is based on the principles of interdisciplinarity, combining cultural, historical, and psychological methods of analysis, which allows to deeply understand the various aspects of influence of artificial intelligence on the transformation of communicative models of culture in era of Internet technologies. **The scientific novelty.** Taking into consideration the emergence of numerous cultural, creative, and leisure practices related to the use of digital tools of artificial intelligence, in the article, the article analyses for the first time the ways and specifics of commemoration using the creation of digital copies of deceased persons based on the tools of artificial intelligence, which are considered in the context of the new communicative paradigm of the digital culture of the XXI century. **Conclusions** state that from a cultural point of view, the circulation of digital copies of deceased persons in the digital space of culture, which have emerged on the basis of technological progress, aesthetic and socio-cultural demands of society, refers to the category of simulacra and forms precedents of socio-cultural impact on the environment and the person themselves.

Keywords: artificial intelligence, digital copy, simulacrum, virtual communication, sociocultural communication, culture of memory, memorialisation, commemorative projects, Ukrainian religious beliefs, cult of ancestors.

Актуальність теми дослідження пов'язана з інтенсифікацією застосування інструментів штучного інтелекту (далі – ШІ) у середовищі

креативної економіки, освітніх, культурних практиках та соціально-комунікаційних платформах, що обумовлює появу нових

способів соціокультурної комунікації. Сьогодні, вкорінений в культуру повсякдення, ШІ «обмірковує» та «приймає» рішення за людину. На основі ШІ створюються програми віртуальної комунікації з цифровою копією (аватаром) померлої людини, що апелює до проблем трансформації звичаєвої культури та релігійних практик.

Зазначене викликає необхідність розгортання широкої дискусії щодо оцінки загроз та ризиків використання інструментів ШІ, яка спрямовується, зокрема, і в культурологічну площину наукових роздумів. Особливо це стосується осмислення аксіологічного та етичного аспекту взаємодії людини та ШІ в контексті розповсюдження інноваційних способів генерування культурних проєктів та симбіозних форм взаємодії користувача і програмного забезпечення ШІ, що акцентує увагу на розгляді новітніх форм соціокультурної комунікації та комеморації у дигітальному просторі культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика статті охоплює доволі широке коло питань. Звертаючись до проблем формування нових комунікаційних моделей ХХІ століття не можна оминати увагою дослідження культури доби інтернет-технологій, які представлені роботами таких науковців, як: Ж. Денисюк, Г. Згурський, В. Шейко, Е. Кавана, Н. Крістакіс. Осмислення проблем комунікації, опосередкованої цифровими носіями, презентовані роботами: Р. Краут, М. Брінін, С. Кіслер. Вивчення процесів медіа-комунікації, медіатизації в культурі знаходимо у роботах: Б. Вахула, І. Гавриленко, М. Житарюк, С. Коноплицького, Е. Кавана.

Оскільки в статті ми акцентуємо на специфіці застосування ШІ в культурних, креативних та дозвіллевих практиках, маємо вказати, що дотичними питаннями займалися багато зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: А. Волкова, О. Глущенко, Е. Пилипчук, В. Сіверс, А. Тюрін. Серед них, розгляд етичних питань, пов'язаних із використанням ШІ, вивели на новий рівень публічної дискусії роботи Г. Андрощука, В. Сіверса, Дж. Хассан, М. Урсаче. Згадані вчені задля збереження інтелектуального і культурно-креативного потенціалу людини і суспільства намагаються визначити, де саме проходить межа безпечного застосування ШІ.

З огляду на культурологічний вектор осмислення сучасних комеморативних проєктів та специфіки побудови нових моделей комунікації з цифровими копіями померлих за

допомоги ШІ, у роботі ми також мали звернутися до аналізу звичаїв, вірувань та повір'їв, пов'язаних зі світоглядними уявленнями про смерть і потойбічний досвід. Цю проблематику досліджували: В. Галайчук, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Килимник, В. Маслійчук, А. Меншій, Г. Пагутяк, В. Шухевич. Оскільки тема нашої розвідки апелює до міждисциплінарного ракурсу, необхідно було також побіжно торкнутися питань вивчення психологічних аспектів подолання втрати близької людини, що вивчали Ю. Абрамович, В. Зливков, С. Лукомська, О. Федан.

Мета статті полягає в культурологічному дослідженні специфіки процесів віртуальної комунікації та комеморації, що виникають на основі взаємодії людини та штучного інтелекту в дигітальному просторі культури ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Тема спілкування з померлими близькими завжди була тригерною для суспільства. Заглиблюючись в історію цього питання, маємо вказати, що від найдавніших часів і дотепер уявлення про існування потойбічного світу та духів підтримували різні міфологічні та релігійні системи. Варто згадати явища і практики анімізму, шаманізму, спиритизму, медіумізму, деякі з яких і досі залишаються розповсюдженими в певних культурних традиціях та географічних ареалах. Разом із тим, в житті сучасного суспільства тема «спілкування» з померлими є також важливою. Людському мозку важко подолати втрату і в умовах, коли типова порада психологів – вийти на контакт з людиною і проговорити свої емоції – не працює, виникає питання: «Як пережити травматичний досвід?»

Ця проблематика звертає на себе увагу в контексті нашого дослідження, оскільки новітні продукти ШІ пропонують споживачам альтернативні способи подолання втрати близької людини. Ідеться про побудову за допомоги ШІ нових цифрових моделей комунікації з померлими особами шляхом створення їх цифрових копій (аватарів). Дискусії на цю тему оголюють безліч етичних, соціальних, юридичних протиріч. Виникає питання: якщо ШІ та його застосунки не апелюють до змістово-символічних аспектів буття людини та «не відчують» психологічних дилем, чи може використання цього інструментарію нести компенсаторні соціокультурні функції?

Отже, щоб зрозуміти зв'язок між реальною втратою та дигітальною пропозицією з вирішення цієї проблеми, звернімося спочатку

до культурно-історичного підґрунтя формування цього запиту, розглянувши традиції та вірування наших предків.

Якщо брати до уваги ранні вірування далеких пращурів, то в їх розумінні померлі відходили у вічний Ірій, в країну тепла та сонця, а весною вони ставали т. зв. «опікунами» врожаїв на землі. Тому в предхристиянські часи існував культ предків, згідно з яким вшановували померлих родичів протягом усього року на найбільші свята. Водночас вважалося, що спілкуючись з душами померлих, люди наражали на небезпеку як себе, так і душі померлих, які не могли заспокоїтись на тому світі: «Як вечеріют, має бути тихонько, ніхто не має говорити, бо кажут, що мертві видіт під вікном: як говоріт – в[о]ни вертаютсі», – зазначає у своїй праці В. Галайчук [2, 841].

Цікаві історичні факти побутування двовір'я на ранніх етапах розповсюдження християнства у Київській Русі висвітлює Г. Пагутяк, зауважуючи про насильницьке впровадження нової віри. Тому, «ще у XV столітті траплялись випадки, коли священник вдень ховав покійного за всіма обрядами, а вночі виконував обов'язки жерця» [див.: 6], що вказує на особливе значення уявлень про потойбіччя. Крім того, аналізуючи українську культуру XVIII ст., вчені вказують на буденність смерті як події. Зокрема, В. Маслійчук констатує, що «цінність людського життя не була за тих умов надто високою» [5, 17], адже вона була прямопропорційна цінності людини як корисного в хазяйстві робітника. Відтак, уявлення про цінність життя людини похилого віку або дитини (тоді 60% малюків не доживало й до п'яти років) принципово відрізнялося від сучасного. Спираючись на ці відомості, ми робимо висновок, що рівень запиту наших предків на спілкування з померлими був низьким.

Водночас, в сучасному суспільстві й досі збережені деякі стародавні традиції (подекуди у трансформованому вигляді), а українська обрядова культура сповнена поминальних мотивів. До прикладу, як пише С.І. Килимник, християнська церква «встановила т. зв. “задушні дні” – вшанування-поминання покійників» [3, 225], а на найбільші свята українці влаштовують шанобливі трапези. Крім того, відомий звичай «запрошувати» померлих, приступаючи до святої вечері: для них накривають склянку зверху хлібом та засвічують дві свічки, одну – за живих, другу – за померлих. Однак, канонічні положення релігійного змісту однозначно вказують на те, що церква як інституція забороняє

комунікувати з померлими. По-перше, на думку представників церкви, будучи нематеріальними, душі покійних невидимі, тому з ними неможливе спілкування. І, по-друге, – віра в загробне життя як продовження земного має допомагати пережити людині втрату.

У контексті сьогодення тема смерті для всього світу, як ніколи актуальною, постала в роки Пандемії. Антиковідний карантин знизив рівень персональної комунікації та сприяв напруженню суспільства, коли рідні та близькі не спілкувалися і боялися втрати через високий рівень смертності у деяких країнах. Психологічний аналіз специфіки і способів переживання подібної кризи як гострого горя знаходимо у класифікаціях Е. Ліндеманна та М. Паркс як опис багатоступеневих процесів «дезорганізації» (порушення соціального функціонування, людина запитує себе: «Хто я тепер?») та поступово вчиться жити без померлого) та «реорганізації» (прийняття втрати, стабілізація повсякденного життя) [10, 208]. Крім того, з культурологічного погляду на цю проблематику була запропонована типологія ідентичностей С. А. Бергер, що, крім інших, включає тип т. зв. «меморалістів». Меморалісти орієнтуються на «збереження пам'яті про померлу людину, вони часто відвідують кладовища, спілкуються із померлими, розповідають їм про свої справи, пишуть вірші та пісні на їх згадку» [8, 117].

Треба зауважити, що сьогодні поряд з цими традиційними способами переживання втрати близької людини з'явилися й інші можливості, які насамперед пов'язані з розвитком ІІІ та зростаючою роллю соціально-комунікативних мереж. Сучасні технології на основі машинного навчання та ІІІ пропонують користувачам віртуально заповнити потребу спілкування з померлими, шляхом комунікації з цифровою копією (аватаром) цієї особи.

Цікаво, що ще задовго до масового розповсюдження ІІІ в творах масової та елітарної культури цю тему та її етичні аспекти намагалися розкрити ті чи інші митці (йдеться і про світову класичну літературу, і про сучасне кіновиробництво, серіали). Наприклад, в одному з епізодів серіалу «Чорне дзеркало» (2013) – «Я скоро повернуся» героїня на основі профайла покійного чоловіка у соціальній мережі створює його цифрову копію. Як бачимо, подібні ідеї вже знайшли своє реальне упредметнення з розвитком дигітальних технологій. Користувачам пропонуються експериментальні комеморативні проекти зі збереження пам'яті про минуле (персони,

образи, символи, події) відповідно до індивідуальних запитів і колективних потреб суспільства.

Безсумнівно, це впливає, як на формування нових моделей комунікації, так і на процеси комеморації. Постає питання, де та тонка грань між глибоко людським (як-от: слухати голос померлої коханої людини та передивлятися відео з нею, вішати фото на стіни та подумки розмовляти з нею) і технологією, яка надає можливість робити це не в односторонньому форматі, а відтворити «реальний» діалог з цифровою копією померлої людини у віртуальний спосіб? Тут виникає безліч протиріч, і, очевидно, що у широкого кола тих, хто замислювався над цим питанням виникали дуже складні почуття (надії, остраху, відсторонення, захвату або заперечення) на фоні міркувань про юридичні, етичні, соціальні, культурні аспекти розробки та застосування подібних технологій ШІ.

Розглянемо, приміром, програму Re'memory південнокорейської компанії DeepBrain, розроблену на основі ШІ. Вона може за декілька годин створити цифрову копію (по-суті цифровий симулякр) будь-якої людини – відтворити зовнішній вигляд, манеру спілкування і тембр голосу, проаналізувавши фотографії та відео з нею. «Оригіналу» потрібно буде провести кілька годин перед камерою, щоб програма змогла реконструювати його унікальні риси, манеру спілкування та зберегти ці матеріали для близьких. Таким чином, після смерті людини з її цифровим клоном можна комунікувати у форматі відеозв'язку. Схожим принципом користуються і стартап компанії Eternime (країна походження стартапу Румунія), HereAfter (США), StoryFile (США). Їх засновники презентують свій продукт як «технологію подолання горя», «цифровий пам'ятник» та зауважують, що саме особистий досвід втрати близьких людей стимулював їх до винайдення цифрових версій або копій людей.

Наприклад, Маріус Усаче – засновник компанії Eternime у 2014 році на основі «діджитал слідів» людини запропонував створити аватар. Ідея полягала у тому, що ШІ виступить у ролі «особистого біографа» та впродовж 30–40 років буде збирати і зберігати інформацію про людину: історії, спогади і думки. Іншими словами, при житті людина має подбати про майбутнє «завантаження себе» в аватар. Дещо іншу методику пропонує компанія HereAfter (заснована в 2019 р.), яка також починає працювати над створенням цифрового аватару людини, коли людина ще

жива. Працівник компанії годинами опитує людину про її найперші спогади дитинства, перші побачення, аж до припущень, що може статися після того, як вона помре. Завантаживши файли, компанія перетворює їх на цифрову версію людини, яку можна побачити та поговорити з нею. Така цифрова копія людини може відповісти лише на ті запитання, на які її було запрограмовано.

У цьому контексті варто згадати також технології deepfake, можливості якої за спостереженням Г. Андрощука є безмежними настільки, що «відтворення аудіо або відео за іншу особу було визнано найбільш небезпечним видом злочинів» [1, 64]. Репрезентативним прикладом є використання deepfake для створення відео зниклих і вбитих дітей, що «розповідали» про обставини своєї смерті. Творці цифрових копій наголошували на меті «розголосу» говорячи, що «це новий спосіб підвищення обізнаності» [9] щодо резонансних злочинів, водночас, батьки були обурені поширенням такого контенту в соціальних мережах. Зазначимо, що після низки подібних проєктів та суспільних дискусій модератори соціальних сторінок ввели правило маркувати фейкові дописи аби відрізнити їх від справжніх. Однак чи вирішує це моральні протиріччя, що можуть виникати у зв'язку із неконтрольованим і безвідповідальним використанням ШІ, коли у застосунок можна завантажити відео і фото та створити цифрову копію людини, навіть без її згоди?

Незважаючи на всі супутні ризики, компанії, які надають подібні послуги, наголошують на значному позитивному ефекті від компенсаторних соціокультурних функцій, що мають подібні комеморативні проєкти. Наприклад, автори програми Re'memory південнокорейської компанії DeepBrain зазначають, що розробка може підійти для людей, які хворіють на серйозні невиліковні недуги. Вони запевняють, що побоювання щодо етичності індивідуальні і що люди мають самі приймати рішення про те, що правильно, а що ні, тому що різні культури по-різному дивляться на смерть (<https://www.itbrew.com/stories/2023/01/26/ai-firm-s-avatars-for-dead-people-raises-ethical-and-security-concerns>).

Як бачимо, поява подібних сервісів викликає серйозні етичні питання, по-перше, щодо згоди та захисту приватного життя, а по-друге – актуалізує дискусії щодо наявності або відсутності заявлених компенсаторних функцій у процесах комунікації з цифровою копією померлої людини.

Щодо останнього деякі експерти підтверджують, що віртуальний аватар може стати цінним та здоровим способом пережити втрату та зберегти зв'язок з померлим, відіграючи роль «цифрового пам'ятника». І, якщо взяти до уваги, що вищезгадані «меморалісти» (один із найпоширеніших типів горювання серед людей) вбачають ціллю свого існування увіковічення пам'яті за допомогою створення меморіалів та ритуалів, стає зрозумілою тенденція підвищення попиту на подібні дигітальні сервіси. Він актуалізується під час природних катаклізмів, пандемій, воєнних загроз, коли люди стикаються з новим масштабним досвідом переживання горя, що є характерним нині і для України. Водночас, вітчизняна психологиня Л. Казмірчук, яка працює з родинами військовослужбовців та захисниками України навпаки наголошує, що втручання в процес горювання – це нерациональна ідея, адже «є великий ризик того, що ці емоції будуть проживатися, на жаль, ускладнено, тобто буде пролонгований процес горювання» [7].

З цього можна зробити висновок, що індивідуальна комунікація з цифровими копіями померлих осіб може нести значні ризики в контексті функціональних змін у психіці через залежність від сервісів віртуальної реальності. Однак, беручи до уваги реалії сьогодення в Україні, де триває повномасштабна війна, питання формування саме колективної пам'яті та створення традиційних (нецифрових) і цифрових меморіалів є, як ніколи, актуальними. З весни 2022 обговорюють і втілюють багато проєктів з меморіалізації, починаючи від створення картин, скульптурних пам'ятників, масштабних меморіалів (зі статусом національних), надання імен героїв Революції Гідності і війни географічним локаціям тощо, і закінчуючи проєктами комеморації, що можуть бути реалізовані у дигітальному середовищі за допомогою цифрових інструментів. Активно дискутуються й питання, коли краще створювати подібні цифрові і нецифрові меморіали – упродовж триваючої війни чи після її завершення, які формати культурних проєктів є на сьогодні доцільними й ін.

Одним із майданчиків для подібних дискусій стала, заснована у 2019 році в м. Одеса, платформа культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво». Тут реалізують комеморативні проєкти – мистецькі та наукові, створено перший спеціалізований онлайн-глосарій для роботи з колективною пам'яттю (культурною, соціальною,

комунікативною), досвідами минулого, історичною свідомістю тощо. Крім того, у контексті нашого дослідження симбіозних форм взаємодії людини і ШІ, варто згадати проєкт зі створення цифрового аватара Тараса Григоровича Шевченка. Він має свій профіль в соціальній мережі Інстаграм на ім'я taras_kobzar_ai, виголошує до користувачів промови та читає свої вірші. В акаунті вказано, що поява цифрового аватара поета стала можливою завдяки ШІ та колаборації з Національним музеєм Т. Шевченка.

Тож у цьому випадку ми бачимо вдалий приклад реалізації на основі ШІ проєктів комеморації з метою збереження колективної пам'яті про коди і змісти української культури та шанування поета, що став одним із символів української національної ідеї та боротьби за незалежність.

Підводячи підсумок за цим аналізом, можна зробити висновки, що з міфологічних і релігійних вірувань українців витікають традиції особливої пошани до померлих, але разом з тим і дистанціювання від загробного світу. Водночас проєкти із цифрової комеморації доцільні, коли стосуються значущих для української культури об'єктів пам'яті. На нашу думку, осмислення ролі подібних проєктів у процесах соціокультурної комунікації не може перебувати поза культурологічним дискурсом, і подальший розвиток технологій ШІ у віртуальному середовищі потребує наукової уваги та усебічного висвітлення.

Наукова новизна. У статті вперше проаналізовані способи і специфіка комеморації за допомогою створення цифрових копій померлих осіб на основні інструментів ШІ, що розглядаються у контексті нової комунікативної парадигми дигітальної культури ХХІ століття.

Висновки. З огляду на появу численних культурних, креативних, дозвіллевих практик, пов'язаних з використанням цифрових інструментів ШІ, треба відмітити формування нової комунікативної парадигми в культурі ХХІ століття, яка постала на ґрунті технологічного прогресу, естетичних та соціокультурних запитів суспільства. Створення за допомоги ШІ програм з моделювання віртуального комунікативного зв'язку з померлими особами (тобто, цифровими копіями цих осіб) викликає неоднозначну реакцію: як осуд, так і захоплення. З культурологічної точки зору циркулювання в дигітальному просторі культури цифрових копій померлих осіб апелює до категорії симулякрів та формує прецеденти соціокультурного впливу на довкілля і саму людину.

На сьогодні застосування ШІ для комунікації з цифровими копіями померлих осіб може включати такі можливості: 1. Генерація віртуальних агентів: ШІ може використовуватися для створення віртуальних агентів або ботів, які можуть імітувати спілкування з певною людиною на основі зібраних даних про її поведінку, текстові повідомлення, соціальні медіа тощо. 2. Генерація тексту на основі даних: ШІ може аналізувати текстові дані, що залишилися від померлих, такі як листи, електронні повідомлення, статті тощо, і генерувати новий текст, який може нагадувати стиль чи манеру спілкування цих осіб. 3. Створення віртуальних асистентів, які можуть відтворювати голоси або взаємодіяти з користувачами у формі чат-ботів, щоб надавати інформацію або відповідати на запитання від імені померлих осіб. 4. Деякі соціальні медіа та платформи спеціалізуються на збереженні спогадів про померлих і можуть використовувати ШІ для створення автоматичних повідомлень або віртуальних агентів для спілкування з користувачами. Застосування ШІ для комунікації з померлими може варіюватися від автоматичних систем до більш складних інтерактивних програм, що можуть використовуватися для збереження спогадів, надання підтримки у період жалоби або як спосіб комеморації – відтворення даних та інформації про померлих.

Натомість, з урахуванням реалій сьогоденної ситуації в країні доцільність продукування аватарів загиблих воїнів – питання відкрите, з огляду на різні аспекти — як соціокультурні, етичні, юридичні, так психологічні. Подібні практики можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки, що потребує більш глибокого міждисциплінарного дослідження широкого кола фахівців.

Література

1. Андрощук Г. О. Штучний інтелект: економіка інтелектуальна власність, загрози. *Інтелектуальна власність в Україні*. 2021. № 2. С. 56–74.
2. Галайчук В. В. Зимова календарна обрядовість Богородчанщини. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. С. 805–857.
3. Килимник С. І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ, 1994, 528 с.
4. Ковальова А. Ти вчишся жити з цим болем: Ганна Мединська про втрату чоловіка на війні та переживання горя. 03.10.2023. URL: <https://dostyp.com.ua/novini/ti-vchishysya-zhiti-z-cim-bolem-ganna-medinska-pro-vtratu-cholovika-na-vijni-ta-perezhivannya-gorya/> (дата звернення: 27.02.2024).
5. Маслійчук В.Л. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Харків, 2008, 128 с.
6. Пагутяк Г. В., Москалець Г. В. Живі – мертві – забуті. Як українці здавна ставилися до смерті? Локальна

культура. 22.04.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/zhivi-mertvi-zabuti-iak-ukrayintsi-stavilisia-dosmertii/> (дата звернення: 15.02.2024).

7. Шевчук Б. Важливо бути поруч: психологиня з Луцька розповіла, як допомогти пережити втрату близької людини. *Суспільні новини*. 5.10.2023. URL: <https://suspilne.media/584759-vazливо-buti-poruc-psihologina-z-lucka-rozpovila-ak-dopomogti-pereziti-vtratu-blizkoi-ludini/> (дата звернення: 19.01.2024).

8. Бергер С. А. П'ять способів горювання: віднаходження особистої стежки до одужання після втрати коханих. Бостон: Шамбала Паблікейшнс, 2009.

9. Хасан Дж. ШІ був застосований надати мертвим зникшим дітям голоси, про які вони не просили. *Ze Вашингтон пост*. 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/08/09/ai-dead-children-tiktok-videos/> (дата звернення: 19.01.2024).

10. Паркс С. М. Психологічний перехід: порівняння між реакціями на втрату кінцівки та дружини. *Британський журнал психології*. 1975. № 127. С. 204–210.

References

1. Androshchuk, H. O. (2021). Artificial Intelligence: Intellectual Property, Economy, Threats. *Intellectual property in Ukraine*, 2, 56–74 [in Ukrainian].
2. Halaichuk, V. V. (2017). Winter Calendar Ritual of Bohorodchanshchyna. *Bulletin of Lviv University. Series of studies in history*, 805–857 [in Ukrainian].
3. Kylymnyk, S. I. (1994). *Ukrainian Year in Folk Customs: Historical Perspective*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kovaliova, A. (2023). Learning to Live with Pain: Hanna Medynska on Losing her Husband in War and Grieving. *Tochka dostupu*. Retrieved from: <https://dostyp.com.ua/novini/ti-vchishysya-zhiti-z-cim-bolem-ganna-medinska-pro-vtratu-cholovika-na-vijni-ta-perezhivannya-gorya/> [in Ukrainian].
5. Masliichuk, V. L. (2008). Infanticide in Left-Bank and Sloboda Ukraine in the Second Half of the XVIII Century. *Kharkiv* [in Ukrainian].
6. Pahutiak, H. V., & Moskalets, H. V. (2022). Alive – Dead – Forgotten: How Ukrainians have Long Perceived Death? *Lokalna kultura*. Retrieved from: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/zhivi-mertvi-zabuti-iak-ukrayintsi-stavilisia-dosmertii/> [in Ukrainian].
7. Shevchuk, B. (2023). It Is Vital to be Close: Psychologist from Lutsk Gave Explanation how to Overcome the Loss of Near and Dear ones. *Suspilni novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/584759-vazливо-buti-poruc-psihologina-z-lucka-rozpovila-ak-dopomogti-pereziti-vtratu-blizkoi-ludini/> [in Ukrainian].
8. Berger, S. A. (2009). *Five Ways We Grieve: Finding your Personal Path to Healing after the Loss of a Loved one*. Boston [in English].
9. Hassan, J. (2023). AI is being Used to Give Dead, Missing Kids a Voice they didn't Ask for. *The Washington post*. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/08/09/ai-dead-children-tiktok-videos/> [in English].
10. Parkes, S. M. (1975). Psychosocial Transition: Comparison between Reactions to Loss of a Limb and Loss of a Spouse. *British Journal of Psychiatry*, 127, 204–210 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 08.04.2024
Отримано після доопрацювання 09.05.2024
Прийнято до друку 20.05.2024*